

УДК 347.4

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ БЕЗДОКУМЕНТАРНИМИ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

LEGAL NATURE OF CONTRACT OF UNCERTIFICATED SECURITIES MANAGEMENT

Саванець Л.М.,

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри правового регулювання
економіки і правознавства юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету*

Стаття присвячена дослідженню питання правової природи договору управління бездокументарними цінними паперами. Проаналізовано суб'єктивний склад договору управління бездокументарними цінними паперами. Автор акцентує увагу на розкритті характерних ознак договору управління бездокументарними цінними паперами.

Ключові слова: договір управління бездокументарними цінними паперами, договір управління майном, бездокументарні цінні папери, торговець цінними паперами.

Статья посвящена исследованию правовой природы договора управления бездокументарными ценными бумагами. Проанализирован субъективный состав договора управления бездокументарными ценными бумагами. Автор акцентирует внимание на раскрытии характерных признаков договора управления бездокументарными ценными бумагами.

Ключевые слова: договор управления бездокументарными ценными бумагами, договор управления имуществом, бездокументарные ценные бумаги, торговец ценными бумагами.

Article is devoted to investigate the question of the legal nature of contract of uncertificated securities management. Subjective constitution of contract of uncertificated securities management is analyzed. The author focuses on revealing the characteristic signs of contract of uncertificated securities management.

Key words: contract of uncertificated securities management, contract of property management, uncertificated securities, book-entry securities brokerage.

Постановка проблеми. В умовах розвитку фондового ринку України, формування нових способів залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, новелізації правового регулювання обігу цінних паперів, зокрема в бездокументарній формі існування, цивільно-правові відносини у сфері здійснення управління бездокументарними цінними паперами та питання правової природи їх договірної конструкції стають особливо актуальними.

Стан дослідження. Дослідженню інституту договору управління майном, включаючи цінні папери, присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних

науковців: І.В. Венедіктової, О.І. Грейдіна, Р.А. Майданика, Л.Ю. Міхеєвої та інших. Але з прийняттям Закону України «Про депозитарну систему України» та внесенням змін до чинних нормативно-правових актів, що визначають засади обігу бездокументарних цінних паперів, виникла необхідність наукового дослідження правової природи договору управління бездокументарними цінними паперами. Саме тому метою цієї статті є аналіз правової природи договору управління бездокументарними цінними паперами, з'ясування особливостей передачі в управління бездокументарних цінних паперів, зумовлених їх

подвійною правовою природою, з урахуванням чинного законодавства у сфері обігу бездокументарних цінних паперів.

Виклад основного матеріалу. У статті 1045 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначено, що особливості управління цінними паперами встановлюються законом. Сьогодні такого спеціального закону не існує, а правове регулювання управління цінними паперами здійснюється Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок», актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, зокрема Правилами (умовами) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами, затвердженими рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12.12.2006 № 1449, Положенням про провадження депозитарної діяльності, затвердженим рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.04.2013 № 735.

Здійснюючи правове регулювання договірних відносин стосовно управління цінними паперами, зазначені нормативно-правові акти оперують поняттям «договір про управління цінними паперами», під яким розуміється договір, за яким одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителю) на певний строк об'єкт управління в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб за винагороду. Він є підставою провадження торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду, протягом визначеного строку діяльності з управління цінними паперами.

У правовій доктрині під управлінням цінними паперами розуміють здійснення управителем від свого імені повноважень володіння і розпорядження або інвестиційного консультування щодо переданих установником цінних паперів та (або) грошових коштів для цілей їх інвестування в цінні папери в інтересах установника або третіх осіб на умовах договору або інших підставах, передбачених законом [1, с. 156]. На думку О.І. Грейдіна, за договором (довірчого) управління цінними паперами одна сторона передає іншій стороні на певний строк цінні папери в управління, які належать установникові управління або особі, яку в силу закону представляє установник управління, на праві власності, а інша сторона зобов'язується за винагороду здійснювати від свого імені юридичні та фактичні дії, спрямовані на досягнення певного результату, у тому числі, але й не виключаючи іншого, з метою інвестування грошових коштів, отриманих від реалізації цінних паперів, переданих в управління, у дозволені законодавством фінансові інструменти в інтересах установника управління або вигодонабувачів з метою отримання прибутку на їхню користь [2, с. 338]. Л. Міхеєва зазначає, що управління цінними паперами, за своєю суттю, є управлінням майновим правом, яке ця річ (цінний папір) посвідчує. При управлінні цінними паперами установник зберігає свій статус власника, не передаючи його управителю, тому що в протилежному випадку мала б місце інша договірна конструкція [3, с. 44].

Належність договору управління бездокументарними цінними паперами до інституту договору управління майном зумовлює його віднесення до правових інститутів змішаного типу, який сформувався на межі речових і зобов'язальних прав. Погоджуємося із позицією науковців, що відносини між управителем і його контрагентом – установником управління – мають відносний характер. Проте завдяки тому, що управитель здійснює щодо переданого майна делеговані його власником повноваження, відповідне правовідношення набуває рис абсолютного [4, с. 480].

За загальним правилом сторонами договору управління майном є установник управління та управитель. Установником управління бездокументарних цінних паперів може бути: 1) фізична особа – власник бездокументарних цінних паперів. Специфічність предмету договору управління бездокументарними цінними паперами зумовлює необхідність врахування законодавчої вимоги укладення договору управління цінними паперами з установником управління – фізичною особою на суму, не меншу суми еквівалентної 100 мінімальним заробітнім платам; 2) юридична особа – власник бездокументарних цінних паперів. Державні, комунальні підприємства, підприємства об'єднання громадян, релігійної організації не можуть виступати установником управління, тому що майно, включаючи і бездокументарні цінні папери, закріплене за ними на іншому речовому праві аніж право власності – праві господарського відання або оперативного управління; 3) у випадку, передбаченому законом, уповноважена особа-невласник, зокрема: а) орган опіки та піклування, якщо власником бездокументарних цінних паперів є фізична особа, місце перебування якої невідоме або її визнано безвісно відсутньою; б) опікун або орган опіки та піклування, коли власником бездокументарних цінних паперів є малолітня особа або фізична особа, яка визнана судом недієздатною; в) піклувальник власника бездокументарних цінних паперів, цивільна дієздатність якого обмежена. Якщо власником бездокументарних цінних паперів є неповнолітня особа, установником управління є ця особа за дозволом батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

Особливість правової природи бездокументарних цінних паперів зумовлює необхідність належної легітимації управомоченої за ними особи як власника бездокументарних цінних паперів у депозитарній системі України. Зазначена легітимація здійснюється шляхом відкриття на його ім'я рахунка у цінних паперах та зарахування набутих бездокументарних цінних паперів на цей рахунок депозитарною установою на підставі договору про обслуговування рахунка в цінних паперах. Підтвердженням прав на цінні папери та прав за цінними паперами, що існують в бездокументарній формі у певний момент часу є обліковий запис на рахунок в цінних паперах їх власника у депозитарній установі, а документальним підтвердженням цих прав є виписка з рахунка в цінних паперах депонента, яка видається депозитарною установою.

До особи управителя бездокументарними цінними паперами встановлена спеціальна вимога, ним може бути суб'єкт підприємницької діяльності, професійний учасник ринку цінних паперів – торговець цінними паперами, який має сплачений грошовими коштами статутний капітал у розмірі не менш як 7 мільйонів гривень. Професіоналізм торговця цінними паперами зумовлює можливість надання консультацій, пов'язаних із обслуговуванням установника управління.

Діяльність управителя бездокументарними цінними паперами носить самостійний та ініціативний характер. Він завжди виступає в цивільному обороті від власного імені, причому вчиняючи фактичні та юридичні дії, пов'язані з управлінням переданими бездокументарними цінними паперами, зобов'язаний повідомляти осіб, з якими вчиняє правочини, про те, що він є управителем, а не власником майна (ч. 2 ст. 1038 ЦК України), інакше зобов'язаною особою за таким договором буде вважатися управитель, як такий, що його уклав від власного імені. Управитель не може бути визнаний суб'єктом права власності на передані в управління бездокументарні цінні папери з урахуванням цілого ряду причин, зокрема зобов'язального та строкового характеру повноважень управителя та здійснення управління бездокументарними цінними паперами торговцем цінними паперами в інтересах їх власника з обов'язковою ідентифікацією власного статусу управителя бездокументарних цінних паперів.

З урахуванням встановленого ч. 3 ст. 1030 ЦК України правила про відокремлення майна переданого в управління, бездокументарні цінні папери, що є предметом договору, повинні бути технічно та юридично відокремлені. Технічне відокремлення досягається за допомогою їх відособлення від цінних паперів управителя та інших цінних паперів установника управління. Протягом дії договору або до отримання від установника управління письмового розпорядження про припинення (відміну) усіх або певних повноважень управителя, він у відношенні прав на бездокументарні цінні папери, переданих в управління, є керуючим рахунком установника управління, а всі операції щодо них виконуються депозитарною установою виключно за його розпорядженнями. З метою здійснення розрахунків під час провадження діяльності з управління цінними паперами управитель відкриває і окремих поточний рахунок у банку. Юридичне відокремлення бездокументарних цінних паперів переданих в управління досягається шляхом обмеженого порядку звернення стягнення на них за вимогою кредитора установника управління (ст. 1040 ЦК України).

Невід'ємною частиною договору про управління бездокументарними цінними паперами виступає інвестиційна декларація управителя, що визначає напрями та способи інвестування об'єкта управління, її положення є обов'язковими для виконання управителем. В інвестиційній декларації зазначаються: мета управління (досягнення найбільш ефективного використання об'єкта управління); перелік об'єктів

інвестування; відомості про структуру об'єкта управління, підтримувати яку протягом строку дії договору зобов'язаний управитель.

Ще одним учасником цивільних правовідносин, що виникають на підставі договору управління бездокументарними цінними паперами, може виступати будь-яка третя особа (вигодонабувач), вказана установником управління як та, в інтересах якої здійснюється управління. Спеціальних вимог до особи вигодонабувача законодавство не встановлює, тому ним можуть виступати фізичні та юридичні особи, територіальні громади, держава. Як зазначається у літературі, не виключається можливість виступу своєрідними вигодонабувачами неправоздатних істот (тварин, звірів тощо) шляхом призначення формальними (номінальними) вигодонабувачами осіб – власників цих істот, з умовою використання вигод виключно в інтересах останніх [4, с. 487]. Аналізуючи ст. 636 ЦК України, що містить загальні норми про договір на користь третьої особи, доходимо висновку, що особливість правового статусу вигодонабувача у договорі управління бездокументарними цінними паперами полягає в тому, що хоча він не є стороною договору, проте з моменту його укладення набуває права вимагати виконання договору. Вигодонабувач може як скористатися наданим договором правом, так і відмовитися від нього, проте з моменту вираження наміру ним скористатися сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди вигодонабувача.

Досліджуючи особливості здійснення управління бездокументарними цінними паперами, з огляду на їх правову природу, доцільно зазначити і професійних учасників депозитарної системи України. І хоча депозитарні установи та Центральний депозитарій України не виступають учасниками правовідносин, пов'язаних із управлінням бездокументарними цінними паперами, проте без їх посередництва здійснення професійної діяльності з торгівлі цінними паперами, реєстрації та підтвердження прав на бездокументарні цінні папери та прав за ними у системі депозитарного обліку цінних паперів було б неможливим.

Договір управління бездокументарними цінними паперами укладається у письмовій формі у вигляді паперового або електронного документа.

У науковій літературі зустрічається думка, що у довірче управління не можна передавати іменні цінні папери, оскільки така передача передбачатиме оформлення відступки вимоги щодо довірчого управителя, що суперечить суті довірчого управління майном: передача майна у довірче управління не має наслідком перехід до довірчого управителя права власності на це майно [5, с. 57]. Із зазначеною позицією важко погодитися із наступних підстав. Незважаючи на передачу управителю повноважень щодо володіння, користування та визначеного договором розпорядження бездокументарними цінними паперами, він не отримує їх у порядку уступки прав. Установник не передає свої права іншому суб'єкту, він тільки дає можливість їх реалізувати. Управитель

самостійно і від власного імені реалізує всі права, за-свідчені бездокументарними цінними паперами, що є в управлінні: право на отримання дивідендів, доходів за облігаціями, права на участь в управлінні емітентом, право на витребування платежу у рахунок погашення цінного паперу тощо. Управитель, який на виконання договору придбаває чи відчужує майно, діє як посередник. Тобто право власності на майно переходить безпосередньо від установника управління до третіх осіб і навпаки.

Здійснюючи управління цінними паперами, управитель реалізує всі повноваження, що випливають із них, оскільки неможливим є передання в управління бездокументарних цінних паперів з умовою реалізації тільки окремого визначеної правоможності за цими цінними паперами. Розглядаючи довірче управління майном в контексті корпоративних правовідносин Р.А. Майданик зауважує, що проблематичним є питання про реалізацію права акціонера-установника управління на голосування на загальних зборах акціонерів. Якщо зазначений акціонер-установник управління все ж таки має намір взяти участь у голосуванні самостійно, то у зв'язку з реалізацією ним зазначеного права можуть виникнути певні труднощі, оскільки реєстратор при складанні списку осіб, які мають право на участь у загальних зборах акціонерів, вносить до цього списку довірчого управителя. Таким чином, акціонеру необхідно буде довести своє право на голосування і урегулювати договірні відносини із своїм довірчим управителем [6, с. 184-195].

Зважаючи на те, що цінні папери є специфічним об'єктом цивільних прав, вважаємо, що сторонам договору управління ними доцільно включати до умов необхідність складання звіту управителем про результати управління, передбачити порядок, термін та спосіб його подання установнику управління. Найбільш прийнятним було б подання такого звіту не рідше двох разів на рік, а також в будь-який час на вимогу установника управління. На наш погляд, необхідним є запровадження норми, яка б визначала загальний порядок і строки надання звіту управителем і встановлювала б його відповідальність за порушення відповідних строків, в тому числі і у вигляді одностороннього розірвання договору з установником управління і одержання збитків, завданих діями управителя. Адже, необхідність звітуватися в своїх діях стримує від порушень договірних умов і стимулює довірчого управителя найкращим чином діяти в інтересах установника управління [5, с. 82].

Досліджуваний нами договір є відплатним, оскільки розмір і форма плати за управління бездокументарними цінними паперами є істотною умовою, без погодження якої під час укладення договору, останній вважається неукладеним.

Договір управління бездокументарними цінними паперами належить до алеаторних (ризикових) правочинів, адже ефективна діяльність з управлін-

ня цінними паперами і досягнення тих результатів, на які вона була спрямована, залежить і від певних об'єктивних обставин, характер яких є непередбачуваними його учасником. Як зазначає О.І. Грейдін участь в операціях на українському ринку цінних паперів може нести у собі ступінь ризику, що визначається можливою несприятливою зміною багатьох параметрів, не усі з яких піддаються прогнозуванню [2, с. 337]. На ознаку алеаторності даного договору вказує і заборона законодавця торговцю цінними паперами запевняти клієнта у гарантованому отриманні доходу за цінними паперами або у гарантованій відсутності збитків від інвестування в цінні папери, робити інші заяви, які можуть бути розцінені як гарантування зазначеного.

Договір управління бездокументарними цінними паперами є строковим, укладається на погоджений сторонами строк або вважається укладеним на п'ять років (ч. 1 ст. 1036 ЦК). Враховуючи те, що професійна діяльність торговця цінними паперами підлягає обов'язковому ліцензуванню, встановлюючи строк договору управління бездокументарними цінними паперами установнику управління слід звернути увагу на строк дії ліцензії торговця цінними паперами (за наявності відповідного строку на бланку ліцензії), оскільки без врахування цієї умови може виникнути ситуація, за якої за дуже короткий проміжок часу виникне необхідність переукладення договору з іншим торговцем цінними паперами, зумовлена закінченням строку дії ліцензії попереднього управителя, а на інший строк вона ще не поновлена або йому було відмовлено у цьому.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна констатувати, що особливість інституту договору управління бездокументарними цінними паперами зумовлена тим, що він, з однієї сторони, поєднує ознаки як договору про управління майном, так і договору про надання фінансових послуг, а з іншої – подвійною правовою природою самих бездокументарних цінних паперів, що є його предметом. Сторонами договору управління бездокументарними цінними паперами виступають установник управління (власник бездокументарних цінних паперів або інша уповноважена особа) та управитель (професійний учасник ринку цінних паперів – торговець цінними паперами). Характерними ознаками договору управління бездокументарними цінними паперами, що зумовлюють його правову природу, є: належність до інститутів змішаного типу, який сформувався на межі речових і зобов'язальних прав; самостійний та ініціативний характер діяльності управителя в межах інвестиційної декларації, що ґрунтується на фідучіарних засадах; здійснення технічного відокремлення бездокументарних цінних паперів за посередництвом професійних учасників депозитарної системи України; можливість його укладення на користь третьої особи; відплатний, двосторонньо зобов'язуючий, строковий, алеаторний правочин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / В.В. Луць (заг. ред.) ; Академія правових наук України. НДІ приватного права і підприємництва. – Т. : Підручники і посібники, 2007. – 318 с.
2. Грейдін О.І. Цивільно-правова характеристика договору (довірчого) управління цінними паперами / О.І. Грейдін // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». – 2009. – Том 22(61). – № 2. – С. 334–340.
3. Михеева Л. Ценные бумаги и денежные средства как объекты доверительного управления / Л. Михеева // Хозяйство и право. – 1998. – № 9. – С. 41–46.
4. Зобов'язальне право України: підручник / За ред. Є.О. Харитоновна, Н.Ю. Голубевої. – К. : Істина, 2011. – 848 с.
5. Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні : навч. наук. Посібник / Венедіктова І.В. – Х. : Консум, 2004. – 215 с.
6. Майданик Р.А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві : дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.03 / Майданик Роман Андрійович. – К., 2003. – 511 с.